

Gijswijt-Hofstra, M., *Psychiatric cultures compared. Psychiatry and mental health care in the twentieth century. Comparisons and approaches* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2005, 456 blz., €34,50, ISBN 90 5356 799 2).

De bundel *Psychiatric cultures compared* wil de Nederlandse ontwikkelingen in de psychiatrie en de geestelijke gezondheidszorg in de twintigste eeuw vergelijken met die in andere Westerse landen en enkele nieuwe benaderingen en onderzoeksthema's in de geschiedenis van de psychiatrie presenteren. Het boek is het resultaat van een congres dat in het najaar van 2003 te Amsterdam bijeenkwam. Het initiatief ging uit van de onderzoeksgroep rond 'De gestoorde psyche', een door NWO gesubsidieerd programma dat vanuit een cultuurhistorische context licht wil werpen op de ontwikkeling – zowel qua theorie als praktijk – van de Nederlandse psychiatrie en de geestelijke gezondheidszorg in de twintigste eeuw. Bedoeling is dat dit project diverse monografiën oplevert, op basis waarvan Gijswijt-Hofstra en Oosterhuis een synthetische studie schrijven waarbij de Nederlandse ontwikkelingen in een internationaal vergelijkend perspectief worden geplaatst. De bundel bevat achttien bijdragen van negentien auteurs en draagt onvermijdelijk het karakter van een uitgebreid congresverslag: de artikelen zijn heel divers. Ofschoon het accent op onderzoek uit Nederland ligt, komen ook studies uit Groot-Britannië, Amerika, Duitsland, Frankrijk, Zweden en Japan aan bod. Hoe interessant de geschiedenis van de Japanse psychiatrie ook is, de relatie met de Nederlandse ontwikkelingen blijft onduidelijk. Des te opmerkelijker is dat een bijdrage uit België ontbreekt, terwijl Belgische congregaties juist een voorhoederol hebben gespeeld in de Nederlandse (katholieke) psychiatrie aan het begin van de twintigste eeuw.

De redacteurs zijn er in geslaagd om een duidelijke compositie aan te brengen. Het eerste deel betreft overzichtsartikelen over de geschiedenis van de psychiatrie en de geestelijke gezondheidszorg in Nederland, Groot-Britannië, de Verenigde Staten, Duitsland en Frankrijk. Het tweede deel gaat over 'nieuwe en veel belovende onderwerpen en benaderingen' met betrekking tot de zorg van psychiatrische patiënten, de rol van psychiatrisch verpleegkundigen en de geschiedenis van psychofarmaca. In het derde meer reflecterende deel blikt Huisman terug op de bevindingen van dit congres, waarbij hij tevens suggesties doet over de opbouw van die uiteindelijk synthetische studie; tenslotte stellen De Haan en Kennedy onder andere de vraag aan de orde in hoeverre er sprake is van 'vooruitgang' in de psychiatrie. De bundel wil een eerste aanzet zijn tot een internationaal vergelijkende studie. Die vergelijking wordt echter vooral aan de lezer overgelaten.

Het gaat hier te ver om stil te staan bij elke afzonderlijke bijdrage. De overzichtsartikelen maken duidelijk dat er belangrijke gemeenschappelijke trends zijn in de geschiedenis van de Westerse psychiatrie. Opvallend is allereerst het uitdijen van het psychiatrisch domein. Stond psychiatrie aan het begin van de eeuw bijkans gelijk aan 'gestichtspsychiatrie', in de loop van de

twintigste eeuw breidde zij haar werkingsgebied uit tot het bredere gebied van de geestelijke gezondheidszorg. Aanvankelijk richtte de psychiatrie zich als nieuw medisch specialisme vooral op de natuurwetenschappelijke geneeskunde, maar later was daarnaast óók sprake van een meer psychologische, pedagogische en antropologische oriëntatie. In de tweede helft van de twintigste eeuw ontstaat een uitgebreide geestelijke gezondheidszorg met een gedifferentieerd aanbod van psychiatrische (extramurale) voorzieningen. Gijswijt-Hofstra en Oosterhuis laten overtuigend zien dat de explosieve groei van de geestelijke gezondheidszorg de meer algemene trend van psychologisering weerspiegelt en vooral aanbod gestuurd is. De schaal, het tempo en de vorm waarin het streven om psychiatrische zorg zoveel mogelijk buiten de ziekenhuismuren in een ambulante setting te verlenen ('vermaatschappelijking van de zorg') gestalte kreeg, verschillen sterk per land, zoals Oosterhuis aantoont in het enige artikel met een expliciet comparatieve opzet in deze bundel. De deinstitutionalisering verliep in Nederland traag en voorzichtig met als positief gevolg dat psychiatrische patiënten hier minder risico liepen dan bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Italië om aan hun lot te worden overgelaten. Die nationale verschillen staan uiteraard in verband met de diverse sociaal-economische, culturele en politieke contexten. Zo sneuvelden de goede bedoelingen van de deinstitutionalisering onder het Thatcher-regime door bezuiningsdrift: inrichtingen werden gesloten en bedden opgeheven zonder alternatieve opvang.

Vooraf uit de bijdragen van Freeman over de Engelse psychiatrie en die van Roelcke, Eghigian en Kersting over de Duitse psychiatrie blijkt hoe opvallend nauw de band is tussen politiek en psychiatrie. Zo kunnen de cesuren in de geschiedenis van de psychiatrie gezien worden als parallel aan die van de politieke geschiedenis, een visie waarover (uiteraard) de nodige discussie mogelijk is. Interessant is het standpunt van Eghigian die meer in het algemeen stelt dat politiek en psychiatrie zowel in liberale en fascistische als in communistische landen tijdens de twintigste eeuw steeds in een symbiotische relatie samenwerkten om burgers te vormen, die als het ware met de 'passende psychologische uitrusting' het hoofd boden aan de maatschappelijke uitdagingen.

In het thematisch opgezette tweede deel gaat de aandacht uit naar de patiënten en hun familie, de psychiatrische verpleegkundigen en de 'hidden history' van psychofarmaca. In het voetspoor van Porter die al in 1985 een lans brak voor 'history from below' – het nieuwe van deze benadering is dus nogal relatief – probeert Vijselaar aan de hand van dossieronderzoek zicht te krijgen op de (sociale) functie van het krankzinnigengesticht aan het begin van de twintigste eeuw. Dit voldoet niet aan het cliché van opberginstituut, waar familie hun lastige verwanten dumpten: veel patiënten verlieten juist vroeg of laat het gesticht om naar familie terug te keren. Een conclusie overigens die strookt met de bijdrage van Guarnieri naar familieopvang in Toscane. Niettemin leek de psychiatrische inrichting, aldus Vijselaar, nog tot aan de jaren zeventig in zoverre op een bewaarplaats dat de patiënten in de praktijk met weinig therapeutische of medische interventies te maken hadden. Vijselaars

onderzoek maakt nieuwsgierig naar de rol van gender en klasse bij opnamen, een aspect waarvoor Svedberg in haar artikel over de professionalisering van de psychiatrische verpleegkundige beroepsgroep in Zweden veel oog heeft: ter verbetering van het publieke imago van de psychiatrie gaven medische directeuren de voorkeur aan coöperatieve dames uit de middenklassen boven potentieel opstandige mannen uit de lagere bevolkingsgroepen. Pieters en Snelders laten duidelijk zien hoe therapeutisch optimisme bij de introductie van nieuwe medicijnen steeds weer gevolgd werd door therapeutisch pessimisme: ook de psychofarmacologische revolutie van de jaren vijftig leverde niet de zo verlangde wonderpil op die tot genezing van psychiatrische patiënten leidde.

Huisman bespreekt in het laatste deel de diverse bijdragen daar waar mogelijk in hun onderlinge samenhang, hetgeen inderdaad verhelderend uitpakt. Het is wellicht zelfs niet onverstandig om bij lezing hier te beginnen. De Haan en Kennedy worstelen met de kwestie in hoeverre het inzichtelijk is om de geschiedenis van de psychiatrie vanuit de vraag te benaderen of er al dan niet sprake is van 'vooruitgang', een oude vraag die zij vanuit verschillende perspectieven stellen. Duidelijk is dat deze bijdrage vooral interessante vragen opwerpt, zij het minder eenduidige antwoorden geeft! Dit open einde past bij deze bundel, die buitengewoon veel informatie bevat en in zekere zin als opmaat gezien kan worden voor de synthetische studie van Gijswijt-Hofstra en Oosterhuis. *Psychiatric cultures compared* is dan ook een inspiratiebron voor verdergaand en meer systematisch comparatief onderzoek naar de geschiedenis van de psychiatrie.

Annemieke Klijn

Rispens, S. I., *Einstein in Nederland. Een intellectuele biografie* (Amsterdam: Ambo|Anthos Uitgevers, 2006, 243 blz., €18,95, ISBN 90 263 1903 7).

De verschijning van Rispens' *Einstein in Nederland* ging gepaard met een ware mediahype. Een voorpublicatie in *Vrij Nederland* en een voorpaginabericht in *de Volkskrant* deden kond van nieuwe belastende feiten in zake de relatie van de Nederlandse Nobelprijswinnaar Debije met het Hitler-regime. Tot zijn vertrek naar de Verenigde Staten in januari 1940 bekleedde Debije een vooraanstaande positie in de Duitse wetenschappelijke wereld. Rispens wijst er op dat Debije als voorzitter van de Duitse natuurkundige vereniging in 1938 gehoorzaam heeft meegewerkt aan de zuivering van de vereniging van 'niet-arische' personen en dat hij zich in 1941 bereid toonde zijn oude positie weer in te nemen.

De publiciteit rond het boek resulteerde in een groeiende controverse, een onderzoek door het NIOD, en de naamswijziging van een gerespecteerd Utrechts onderzoeksinstituut. Tegenstanders van het Utrechtse besluit wijzen erop dat de feiten hetzij niet nieuw, hetzij aanvechtbaar zijn, en dat Rispens' beschrijving van het gedrag en de motieven van Debije tendentius is. Dit is niet de plaats voor een uitvoerige evaluatie van het debat. Een ieder die geïnteresseerd is in deze discussie kan zich via het internet eenvoudig op de hoogte stellen van de argumenten uit het pro- en anti-Debije-kamp.

Alle commotie over enkele passages uit het boek dreigt de opzet en overige inhoud van het boek aan het zicht te onttrekken. Het werk beoogt een beschrijving te geven van de ontwikkeling van Einsteins wetenschappelijke ideeën aan de hand van zijn contacten met in Nederland werkzame wetenschappers, in het bijzonder de Leidse hoogleraren Lorentz, Ehrenfest en De Sitter. Deze aanpak is minder vreemd dan hij lijkt. Die contacten waren niet alleen inniger dan menigeen zich realiseert, ze droegen tevens bij aan Einsteins gedachtevorming over relativiteit, gekromde ruimte en kosmologie. Zoals Rispens terecht opmerkt was Einstein niet de bovenmenselijke ziener van de populaire beeldvorming. Hij was een mens van vlees en bloed die worstelde met de natuurkundige problemen van zijn tijd en die daarbij de hulp van anderen niet kon ontberen.

Rispens bedoelingen mogen nog zo prijzenswaardig zijn, de uitvoering is uitermate teleurstellend. Zo voegt hij in de afzonderlijke hoofdstukken nauwelijks iets toe aan bestaande wetenschapshistorische inzichten op dit gebied. Wel heeft hij de neiging de invloed van de Leidenaren op Einsteins werk te overdrijven. Zo stelt hij in het voetspoor van de Amerikaanse historicus Stachel dat een gedachte-experiment van Ehrenfest een belangrijke rol speelde in de conceptie van de algemene relativiteitstheorie, waarin zwaartekracht en de meetkunde van de vier-dimensionale tijd-ruimte aan elkaar gekoppeld worden. Die visie is zeker verdedigbaar. Maar vervolgens slaat hij volledig door wanneer hij stelt dat de paradox 'het principe van de zwaartekracht [heeft] blootgelegd' en er op dat moment 'alleen nog rekenwerk' overblijft. Er zijn tientallen boeken en artikelen gewijd aan de conceptuele en